

*Hölgyeim és Uraim,*

amint hallották, írásának nagyobbik részében Szilasi László összefoglalta – most is, mint mindig, elmésen és szórakoztatón – azon meggyőződéseit, amelyek saját irodalomértelmezői gyakorlatában vezetik, aminthogy én sem tettem mást előzőleg, csak én kevésbé voltam elmés és szórakoztató. Amint hallhatták, meggyőződéseink e területen, az irodalomtörténet-írásén, eléggé eltérnek egymástól. Miután ez kiderült, itt akár be is fejezhetnénk és nyugodtan hazamehetnénk, van dolgunk elég. A válaszírást az indokolhatja mégis, hogy ő természetesen némiképp másféle leírást adott arról, miben is térnek el, hogyan viszonyulnak egymáshoz a meggyőződéseink, mi is a vitánk értelme, mint amilyen leírást én adnék ugyanerről. Az alábbiakban tehát erről szeretnék röviden írni, anélkül, hogy kitérnék Szilasi írásának sok-sok állítására, amelyeket elfogadhatónak tartok vagy amelyekkel nem értek egyet.

Vitapartnerem írásának utolsó, Paul de Man-tól származó idézetével jellemezte nézeteink különbségét (s egyben egymást kiegészítő-feltételező voltát), nagyon előzékeny módon, hiszen e de Man-passzus *részben* hasonlóan írja le a kritikus, illetve a történész kérdésének különbségét, mint ahogy én tettem írásomban kanonikus és történeti érdeklődés megkülönböztetésekor. Ha jól értem, Szilasi arra utal, hogy míg az ő nézeteit a de Man által leírt „szubjektív álláspont”-tal lehet jellemezni, az enyéimet „az eredeti, objektív jelenség ismeretére” irányuló törekvéssel. Valóban, *A Kopereczky-effektus* című könyvéről írott bírálatomban (Jelenkor, 2001/4) én is inkább kanonikusnak neveztem Szilasi érdeklődését írásainak nagyobbik részében, mintsem történetinek. Ám a saját álláspontomat némiképp másként jellemezném. Ugyan döntően az érdekel, hogy az egykori résztvevők számára mit jelentett egy-egy szöveg vagy annak valamely használata, ám ezt inkább valaha volt „szubjektív álláspontok” (mely álláspontok, persze, nagyon is kevésbé szubjektívek) feltárásának és szóhoz juttatásának nevezném – ha már beleragadtam e számomra nem túl rokonszenves fogalmi osztályozásba –, s nem „az eredeti, objektív jelenség ismeretére” irányuló törekvésnek. Elgondolkodtató különben, hogy „az eredeti állapot” vagy „objektív jelenség” leírására de Man olyan általános fogalmakat (klasszicizmus, romantika) látott alkalmasnak, amelyek jellegzetesen kanonikus perspektívákhoz kötődnek. Máshol már írtam arról, hogy szerintem az ilyesfajta centrisztikus rendezőfogalmak kevésbé alkalmasak az egykori résztvevők számára adott lehetséges jelentések leírására. Ám e Paul de Man-passzus még talán ekként korrigált formájában sem ad kielégítő leírást vitánkról és nézeteink eltéréseiről.

Azt hiszem, Szilasi László írását általánosan elég jól jellemezhetik Pierre Bourdieu-nek az irodalomtudomány szociológiáját tárgyaló megállapításai. Bourdieu azt írja (némi túlzással), hogy az internalista olvasat, „a tiszta irodalom tiszta, azaz a szöveg abszolutizálásán alapuló olvasása”, „a világ minden irodalomprofesszorának gyakorlata”, amely az új kritikával jutott el az elmélet szintjére. „E felfogás szerint a kulturális alkotások időbeli és tiszta formák, melyek tisztán belső olvasatot követelnek, kizárva a meghatározottságokra vagy a történelmi funkciókra való hivatkozást...” Szilasi „szégyenlős formalistának” nevezi magát; számára a szövegek tanulmányozása kitüntetett módjának a belső elemzés látszik, a *tisztán* retorikai megközelítés, amelyet nem piszkol be a társadalmi kontextus; számára az irodalom szövegeket jelent, nem többet. Ezen a ponton nagy a távolság kettőnk felfogása közt. Az irodalom számomra nemcsak szövegek halmazát jelenti, hanem tárgyakat, képeket, hangokat, eseményeket, s egyáltalán, mindenféle hibrideket, Bruno Latour szavával élve. Vita-partnerem úgy véli egy Paul de Mant parafrázáló mondatában, hogy „az irodalom világának sajátosságát leginkább meghatározó törvényei azonban tisztán retorikai jellegűek.” Én viszont azokkal értek egyet, akik szerint az irodalom világának semmiféle formálisan leírható sajátosságát nincs, az azt felépítő szabályok esetiek és megállapodásszerűek, s ezért csak szociologikus leírást érdemes róluk adni. Egyáltalán nem hiszek tiszta retorikában, csak piszkosban, a társas beszélés által szennyezettben.

Bár írásának jórésében Szilasi nagyon határozottan érvel a belső elemzés elsődlegessége és fölénye mellett, amikor saját tényleges irodalomértelmezői *gyakorlatát* jellemzi, egy ponton megbicsaklik a gondolatmenete. Azt írja tudniillik – miután kijelentette, hogy az általa meggyőzőnek tartott szövegelemzések által használt kontextus „szinte sohasem társadalmi kontextus” –, hogy „többnyire úgy vélem, hogy a szöveg belső elemzéséhez képest (egy jó nagy történeti-etimológiai szótártól meg kedves Lausbergemtől eltekintve) minden egyéb kontextus... másodlagos”. Csak hát a TESZ, ha jó, nem más, mint a szavak társas használatáról beszámoló lexikon, maga a sűrített szociális kontextus. A retorikai kézikönyv pedig, ha jó, nem más, mint a retorikai alakzatok egymásra rétegzett társas használatának foglalata. Ha Szilasi akár csak egy kis TESZ-t is használ belső elemzéseikhez, már a társadalmi kontextus bevonásával dolgozik. Mint a dínó a „Frédi és Béniben”, a szociális kontextus, ha kiteszik az ajtón, beugrik az ablakon. E példa talán arra mutat rá, hogy az elméleti nézeteink lehetnek ugyan egymástól távoliak, a gyakorlataink között talán nincs is akkora távolság.

Szilasi azt mondta, hogy „az irodalomelmélet magyar művelői, úgy nagyjából 1990 óta, energiáik túlnyomó részét... Forster terméké” – amiben, ugye, csak szövegek vannak – „újrarendezésére fordították”, s e rendezés „legfontosabb mozzanata” a „tropológiai olvasás és a hatástörténeti tudat szempontjainak összebékítése” volt. Én úgy vettem észre, hogy az irodalomelméletnek számos magyar művelője 1990 óta egyáltalán nem ezzel foglalatalkodott. E terület számomra fontos négy tudósa például mással. Némelyikük szépszeiszéne is hangot adott az elmúlt évek során dekonstrukció és hermeneutika hazai összeegyeztetési kísérleteit látva. Persze a hazai irodalomelméleti kínálat viszonylagos gazdagságát mutatja, hogy ugyanazon időszakból Szilasi számára egészen más törekvések voltak inspiratívak, mint számomra.

Számomra fontos volt Szegedy-Maszák Mihály munkáiban az irodalom tanulmányozásának pragmatikai szemlélete, például meg-megújuló figyelmeztetése, hogy a retorikus alakzatok megítélése mennyire pragmatikai kérdés; vagy kánontanulmánya, amely az irodalmi szövegek értékelésének-megértésének-magyarázatának közösségbe ágyazott voltát hangsúlyozta. Fontos volt Thomka Beáta érdeklődésének kulturális fordulata, annak kiemelése, hogy a narratívák mindig a kultúra szövegétől körbevettek, ezért magyarázatukhoz interdiszciplináris megközelítésre van szükség. Fontos volt Kálmán C. György elméleti tájékozódása olyan teóriák felé, amelyek az irodalmat társadalmi intézménynek tekintik, legyen az a többrendszer-elmélet vagy Bourdieu mezőelmélete. És fontos volt Bezeczy Gábor társasnyelvészeti érdeklődése, az irodalomtudományos paradigmák implicit nyelvészetének feltárására irányuló törekvése, s ezen belül az irodalmi nyelv eltéréseleméletének éles bírálata. Nos, e törekvések a legkevésbé sem *Forster tervét* akarták átrendezni, inkább – maradva e képes beszédnél – e terem ajtajait és ablakait szerették volna kinyitni. Miközben sok szempontból eltérnek egymástól, egy lényeges vonásban hasonlítanak: az irodalmi beszélés társas-kulturális kontextusára irányítják a kutatói figyelmet.

Radnóti Sándor néhány éve közzétett *Piknik* című nagy tanulmányában úgy vélekedett, hogy az irodalomelmélet ingája az olvasásfordulat után visszaleng majd a szerző és a szöveg felé. Szilasi László szövegimmanens felfogása akár igazolhatja is ezt. Az imént említett elméleti szerzők munkái viszont, akár csak sok velük egyidejű nemzetközi jelenség – például az újhistorizmus vagy a kritikai kultúrakutatás térnyerése az irodalom tanulmányozásában – inkább arra mutatnak, hogy az inga tovább leng, s az olvasásfordulat *használatfordulattá* szélesedett: a figyelem arra irányul, hogyan működik a társadalomban az a valami, amit irodalomnak neveznek valakik, akár profi irodalomértelmezők, akár laikusok.

Bár a mi szempontunkból a vitáknak megvan a maga jelentősége, talán a hazai irodalomtörténet-írás szempontjából is, madártávlatból nézve azonban, attól tartok, inkább ismétlésnek tűnik. Egy olyan „vitát” idézek fel példaként, amit mindenki jól ismerhet Magyarországon is: a Helikon újhistorizmus-számában megjelent Montrose-cikk rögtön az elején felidéz egy 1986-os MLA-elnöki megnyitó előadást, J. Hillis Millerét: „az irodalomtudomány az elmúlt néhány évben váratlan és majdnem univerzális fordulatot tett” – mondta Miller. Elfordult az elmélettől (mint Montrose megjegyzi, ezen a dekonstrukciós elméletet kell érteni), s helyette a történelem, a kultúra, a politika, a nemi és osztályhovatartozás, a társadalmi kontextus kérdései felé fordult. Montrose 1989-es cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy Miller leírása „polarizálja a nyelvit és a társadalmi”, holott az irodalomtudományi fordulatban részvevő iskolákat e két pólus egyensúlya jellemzi: számukra a „társadalmi” diszkurzívan megalkotott, a „nyelvhasználat” pedig társadalmilag meghatározott. Nos, mintha a mi „belső elemzés versus társadalmi/nyelvi kontextus” vitánkban Szilasi is polarizálná a nyelvit-retorikait és a társadalmi (én meg most nem taglalom, mennyi mindenben nem értek egyet Montrose-zal).

E bekezdéssel csak azt kívántam jelezni, hogy tisztában vagyok azzal, hogy ilyesféle viták már többszörösen lejátszódtak a nemzetközi irodalomtudományban. Számunkra azonban ettől még lehetnek épp ezek a fontos kérdések. A vitánk talán annak is bizonyí-

téka, mennyire meghatározzák a magyar irodalomtörténet-írás szereplőinek kérdéseit és válaszait a magyar irodalomtörténet-írásban kialakult gyakorlatok és hagyományok – ez természetesen a franciákra, angolokra, németekre is igaz. Nem olyan könnyű (bár lehetséges) külföldieket választani elődeinkül – ebben, ha jól olvasom Szilasinak a dekonstrukció hazai meghonosítása problémáiról írott passzusait, valószínűleg egyetértünk.

Szilasi meglehetősen lesújtó megállapításokat tett a hazai irodalomtörténet-írás, s egyáltalán a hazai irodalomértelmezés állapotáról és hagyományairól – ebben kidolgozott, bár kissé egyszerű diskurzusra támaszkodhatott. Egyik következtetése az volt, hogy „olyan elméleti javaslat pedig egyáltalán nincs is, amely igazán szervesen illeszkedhetne a hazai gyakorlatokhoz”. Írásának ezt a mondatát volt a legfájdalmasabb olvasnom. Emlegetett *Nyolc év* című írásomban ugyanis éppen olyan elméleti javaslatokat foglaltam össze, amelyek szerintem illeszkednek, illeszkedhetnek azon történelmi gyakorlatokhoz, amelyek a szövegek elsődleges kontextusának tanulmányozására épülnek (vannak természetesen másfajta, nem az elsődleges kontextusra irányuló történelmi gyakorlatok is). A kultusz kutatásról szóló tanulmányomban ezt további javaslatcsomagokkal egészítettem ki, s most az imént, hazai elméletészekre hivatkozva, megint csak továbbiakra utaltam. Az elmúlt években mások is előálltak hasonló javaslatcsomagokkal, például e vitanap két másik kiváló részvevője, Bene Sándor és Kecskeméti Gábor is. Most csak a saját példánál maradva: úgy gondolom, hogy akár öt évvel ezelőtti, antropologizáló irodalomtörténet-írásra tett javaslatom, akár a *Nyolc év*, akár a kultusz kutatás-tanulmány fogadtatása arról tanúskodik, hogy *szűkebb* szakmám többé-kevésbé saját gyakorlatához illeszthetőnek ítélte ezen javaslatokat.

Szilasi barátom talán azt mondaná erre, hogy ezek nagyjából tártudományokból származó javaslatok, csak kisebb részt irodalomtudományosak. Ez számomra nem túl fontos kérdés, számára viszont az. Írásának vége felé, az irodalomtudomány vágyott jövőjeként arról ír, „hogy az irodalom tudományai megtalálják saját kérdéseiket, s ezáltal – végeredményben – saját tárgyukat”. Főlegesen talán hangsúlyozni, hogy e félmondat szigorú diszciplináris perspektívája milyen szoros kapcsolatban áll korábban idézett tételeivel, miszerint „az irodalom világának sajátosságát leginkább meghatározó törvényei... tisztán retorikai jellegűek”, „többnyire úgy vélem, hogy a szöveg belső elemzéséhez képest... minden egyéb kontextus... másodlagos”, „az irodalom a szavak művésze” stb., sőt, azt hiszem, e tételek éppen e szigorú diszciplináris perspektívának, a saját tárgy és módszer megtalálása elemi diszciplináris vágyának a termékei.

A főszövegemben egy bekezdésben, Peter Burke-öt idézve, már jeleztem saját mostani álláspontomat: az irodalomtudós identitása nehezen fenntartható, s valójában mindannyian, akik történelmi kérdésekkel foglalkozunk (a történelminek általam használt értelmében), művelődéstörténészek vagyunk. Úgy látom, hogy az irodalomtudomány határai nem ott húzódnak, ahol korábban véltük őket, s olyan sajátosan irodalomtudományinak gondolt témák vizsgálatához, mint a narratíva, a befogadás, a kánon, a szerző vagy a műfaj, át kell lépni a tudományág határait, le kell mondani sajátos perspektívájáról egy holisztikusabb, másfajta perspektívákat is magában foglaló látószög kedvéért. Ideiglenesen vagy véglegesen.